

РАНОРАМА: ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ, I

Австралиядағы өзгерістер

Кіріспе

Австралияны 60 мың жыл бұрын отарлаған терімшілердің ұрпақтары осы құрлықта он мыңдаған жылдар бойы тараған. Археологиялық деректер 35 мың жыл бұрын Тасманияға дейін жеткен адамзат қоныстануын дәлелдейді. Ол кезде теңіз деңгейі төмен болып, арал құрлыққа жанасып тұрған.

Мыңдаған жылдар бойы, терімшілердің ең үлкен популяциясы Австралияның Мюррей өзенінің оңтүстік аймағында немесе Арафура теңізі мен Индонезия архипелагына қарап тұрған тропикалық солтүстік жағалауларда өмір сүрген болуы мүмкін. Ал шамамен 8 500 жыл бұрын уақытта, Солтүстік Австралия мен Жаңа Гвинея жер көпір арқылы жалғасқан.

Аграрлық қоғамдар Оңтүстік-Шығыс Азия аралдарында б.з.д. үшінші және екінші мыңжылдықтарда қалыптаса бастаған. Алайда егіншілік пен бақташылық Австралияға тек қазіргі заманда ғана жетеді.

Кейде біз австралиялық аборигендердің (жергілікті халықтар) тарихы болмағандығын естіп жатамыз, өйткені қазіргі заман дәуірінде олардың өмір салты ешқалай өзгермеген. Бұл ұғым дұрыс емес. XVIII ғасырдың аяғына дейін аборигендік тарих жайындағы білім археология, тарихи лингвистика, аборигендік ауызша дәстүрлер және генетикалық талдауға байланысты болды.

Оқулық авторлары сондықтан да қысқамерзімді емес, ұзақмерзімді кезеңдегі өзгерістерді табуға ұмтылу қажеттігін алға тартады. Ұзақ хронологиялық уақытта ғалымдар қоныс аудару үлгісі, құрал-саймандар жасалу, керамика технологиясы, қоныстарды салу мен тау жыныстарындағы және үңгірлер қабырғаларындағы көркемдік стильдердің өзгеруінің көптеген дәлелдерін тапты.

Кітап авторларының деректеріне сүйенсек, Австралиядағы терімшілік пен ауылшаруашылықтың дамуының өзіндік ерекшеліктері бар. Мезоамерикадағыдай, дәмді тұқым әкелген қауақ пен асқабақ тұңғыш қолдан өсірілген өсімдіктер болуы мүмкін. Солтүстік Америкада бидай мен арпаға ұқсайтын ірі өсімдіктер, солтүстікке әлі жетпеген жүгері де болмады. Керісінше, орман адамдары, бәлкім, әйелдер мен қыздар кішкентай өсімдіктерді қолға үйрету үшін таңдап алған.

Бұл флора құрамында майлы, егілген күнбағыс, сондай-ақ, қазір қолданыста жоқ алабота, бұта тектес тал мен бурун сияқты өсімдіктер де бар. Осы кішкентай өсімдіктердің тұқымы қатты болғандықтан, ұрпақтан ұрпаққа неғұрлым лайықты болатын өсімдіктер іріктеліп, өзгертілген. Екінші мыңжылдықта көптеген орман тұрғындары қыш бұйымдарын дайындап, астықты жинау, сақтау және дайындауды жеңілдетті.

Авторлар орман тұрғындары Мезоамерикадан ешқандай ынталандырусыз, өз бетінше фермерлікпен айналыса бастағанын айтады. Сондықтан бұл аймақ ауылшаруашылығы дербес дамыған әлемдегі жеті немесе сегіз орынның бірі болып саналады.

Дегенмен орман алқаптары халқының көпшілігі үшін, асқабақ, күнбағыс және алабота сияқты дәмді дақылдар біздің дәуірімізге дейін немесе одан да кеш жабайы тағамдарды алмастырмай, толықтыруды жалғастырды.

Индонезия аралдары афроеуразиялық алмасу шеңберінде біртіндеп кеңейе бастаса, ал австралиялықтарда керісінше болды. Афроеуразия мен Австралия арасындағы алшақтық болды. Алайда ол да абсолютті болмады. Құрлықтың солтүстік жағалауларында тұратын адамдар, ең болмағанда, Жаңа Гвинея тұрғындарымен үнемі байланыста болған. Авторлар бұған дәлел ретінде – Жаңа Гвинея стиліндегі керамикалық табақшалар мен Индонезияға тән кейбір өсімдіктер Австралияда жер көпірі жоғалғаннан кейін де табылуын мысалға келтіреді.

Динго атты Австралия иті Оңтүстік-Шығыс Азиядан б.з.д. 1500 ж. жуық уақытта келген. Жаңа Гвинеяны Австралиядан бөлетін Торрес Бұғазы тек 90 мильге жетеді. Осыған байланысты, көптеген ғалымдар шашыраңқы бірнеше аралдар арасындағы сауда-саттық кездейсоқ жүзеге асырылып тұрды деп ойлайды.

Ұзақ уақыт аралығындағы өзгерістер

Авторлардың ұзақмерзімді өзгеру процесіне байланысты беретін мәліметтері де жан-жақты. Индонезиямен кездейсоқ байланыс болса да, болмаса да Австралия тарихы өз бетінше дамыды. Кейбір елді мекендерде халықтар аң мен өсімдіктің молдығымен ғана тығырықтан шыға білді. 16 мың жыл бұрын Мұз Дәуірін ауыстырған Голоцен жаһандық климатты өзгертті. Әрине, мұның өзі әлеуметтік өзгерістерді тездетті. Себебі ол жергілікті қоршаған ортадағы өсімдіктер мен жануарлар жағдайына күрт әсерін тигізді.

Мысалы, мұз дәуірі кезеңінде Тасманияның оңтүстік-батысында ынтымақтастық құрған топтар үңгірлерде лагерьлер мен аң аулау қоныстарын құрып, Валаби (кенгурудың кішігірім түрі) ұстаумен айналысқан. Бірақ олар Голоцен мерзімі келген соң, бұл аймақты тастап кеткен. Өйткені қалың тропикалық ормандардың өсуі аңшылық шаруашылығын қолайсыз етті. Сондықтан тұрғындар жағалаудағы жерлерге көшіп, онда олар және олардың ұрпақтары түрлі технологиялар мен терімшілдіктің теңіз диетасына сәтті ауысты.

Мұздықтардың еруі мен теңіз деңгейінің көтерілуі Жаңа Гвинея мен Тасманияны да Австралияға байланыстыратын жер көпірлерінен айырып қана қоймай, сонымен қатар, жағалау сызықтарын шегеріп, ондағы тұрғындарды көшуге мәжбүр етті. Олардың қоныстары қазірдің өзінде су астында жатыр.

Австралия, Жаңа Гвинея және Индонезия архипелагының аралдары арасындағы тұрақты байланыстар азайып, Австралияның терімшілері мен Афроеуразияның көптеген халықтары өзара әрекеттесуінің жекеленуіне әкелді.

Сондай-ақ, авторлар қазба жұмыстары барысында табылған адам бас сүйектерінің ұзартылған пішіндерінің көрші топтардағы адамдарға тән болуы топтардың бір-бірінен алшақ өмір сүру ұғымын қалыптастырды деп сараптайды. Шығыстан батысқа қарай шамамен 2500 шақырымға созылған құрлықта көшіп-қонған топтардың тілдері бөлінді. Еуропалықтармен байланыс құрған кезінде, австралиялықтар 250-ден астам тілде сөйлеген.

Зерттеушілер 5000-нан 6000-ға дейінгі аралықта бір-бірінен алыстағы топтар неғұрлым нәзік және әмбебап пышақтар, найза ұштары, кескіштер (жұқа пышақ), тегістеуге арналған тастар сияқты заттармен алмасқанын дәлелдеген.

Авторлар халықтың тығыздығы салыстырмалы түрде жоғары болған құрлықтың бөлігінде сауда күшейіп, әртүрлі топтардан келген адамдар салтанатты жиналысқа қосылып отырғандығын атап өтеді. Қоғамдар ұзақ уақыт бойы өзендер мен теңіз жағалауы бойындағы лагерьлерді басып алып, ерекше әлеуметтік мәртебесі бар көшбасшылар пайда болған.

Жартас және үңгірлер өнерінің ерекшелігі бір өңірден екіншісіне қарай өзгерді. Діни өмірде, Австралияның көптеген тұрғындары «Кемпірқосақ жыландары» деп аталатын жаратушы рух туралы әңгімелер және нанымдармен бөлісті.

«Кемпірқосақ түсті аждаһа». Жарқыраған, түрлі түстермен боялған мифологиялық құдіретті жаратылыс иесі «Кемпірқосақ түсті аждаһа» бейнесі б.з.д. 6000 жылдардан Австралияның қиыр солтүстігіндегі Арнем Лэнд жартастарында кездеседі. Аборигендер дәстүрінде бұл бейне жаратылыс пен қыру ұғымын білдірді, сондай-ақ, қауымдардың бірлік пен бейбітшілікке ұмтылысының да нышанына айналды. Кейбір ғалымдар «Кемпірқосақ түсті аждаһа» мифологиялық бейнесінің пайда болуын соңғы мұз дәуірінің аяғында жағалауды су басу мезгілімен қатар жүрген, ұзақ уақытқа созылған қоғамдық тұрақсыздық пен қақтығыстармен байланыстырады.

Кейбір зерттеушілер Аборигендік қоғамдар Австралияның климатының тұрақсыздығынан, кем дегенде, ұзақмерзімді перспективада инновацияларды жалғастыруға мәжбүр болды деп санайды. Тынық мұхит жағалауы бойындағы Америкаға ұқсайтын құрлық Эль-Ниньо циклдарына ұшырап, ол аумақта жылдар немесе онжылдықтар ішінде ылғал және құрғақ маусымдардың ауыспалы диапазоны байқалды.

Авторлардың тағы бір назар аударар қарастыратын мәселелерінің бірі – фермерлер жоқ құрлық. Алайда Австралияда ешбір терімшілдік стратегиясы өсімдіктер мен жануарларды қолға үйрету немесе толыққанды ауылшаруашылығымен айналысуға әкелмеді. Алдыңғы дәрістерде Афроеуразия мен Американдық қоғамдардың өсірілетін өсімдіктер мен жануарларға өмір сүруіне тәуелділік туғызатыны жайында айтылған болатын. Өйткені олар фермерлер

мен ауылдардың тіршілігі үшін жақсы идея болып көрінетіндіктен ғана емес, олар әлеуметтік стресске, мысалы, климаттың кенеттен өзгеруіне байланысты, жабайы ресурстарға сенбей, тамақ өнімдерін жүйелі түрде өндіру жолдарын табу үшін эксперимент жасауға мәжбүр болатын.

Австралияда мұндай қиындықтар азық-түлікті қолдан өсіретіндей деңгейге жетпегені көрінеді. Мұндай жағдайларда, терімшілдік аумағы мен оның азық-түлік ресурстары қайынтымақтастық тобына жататындығын анықтау үшін аса күрделі әлеуметтік топтар мен ережелерді құруға мәжбүр болды.

Мюррэй аңғарында, мысалы, археологтар 9500 жылдан бері жерленген аймақты тауып, бұл жер бетінің үштен бірін құрайтынын айтады. Ертедегі зерттеушілер Оңтүстік-Шығыс Азияның шығыс жағалауынан шыққан ағаш кемелер жетілдіріліп, олар аралдардың қоныстанған жерлері арасында теңіз аралықтары кең болғанын байқаған.

Бұл мигранттар жеткен ең алыс жер Тынық мұхитындағы Гавайи аралдары, ал ең алыс оңтүстік-батыс мұхитындағы жер – кішігірім Рапа Нуи болды. Бұл жер Чилиден батысқа қарай 2600 шақырым жерде орналасқан.

Сайып келгенде, Палеолит дәуірінде әлемнің басқа бөліктерінде болғандай, Австралиядағы ресурстар үшін талас жеке топтардың өзіндік киімдер, әшекейлер және сөйлеу әдеттерін қабылдау арқылы басқа топтардан ерекшелену бағытында жүргендігін көреміз.

XIX ғасырда еуропалық кеме капитандары Океанияны көрсеткендей, географтар аралдарды үш негізгі топқа бөлді – Меланезия, Микронезия және Полинезия. Бұл терминология әлі де қолданыста, бірақ ғалымдар жақында екі бөлікке бөлінген нұсқаны да ұсынды.

Осыған қоса, Австралияда қоныстанған халықтардың тұрмысына, ауылшаруашылығына қарай отырып, бірнеше факторларға байланысты, инновациялық ашылуларды жасауға ұмтылғанын байқауға болады.

Дәрісімізді қорытындылай келе, басты назар Еуропаны тарай мекендеген Homo-Sapiens ұрпақтарының Австралия мен Пацифияны өзіне бағындыруында болды. Құрлыққа бейімделу тарихы ұзақ болғанына қарамастан, австралиялықтардың 70%-дан астамы өсімдіктер мен ауылшаруашылығына қарағанда, аң аулауды әрі қарай жалағастырғанына көз жеткіздік. Дегенмен археология, лингвистика және генетика мәліметтерін талдауға ала отырып, оқулық авторлары ата-бабасы еуропалықтардан бұрын құрлықта қоныстанған австралиялықтардың Африка және Америка халықтарынан сан жағынан аз болса да, ұзақмерзімді тарихи өзгерістерді басынан кешіргенін және оның оңай жол болмағандығын алға тартады. Бастапқыда адамдар Пацифия бассейнінің алыс батыс аралдарында ғана қоныстануды бастағанының өзін Хейердаль теориясы негізінде сараптауларының өзі де үлкен қызығушылық туғызады.

Саяхатшы ғалымдардың қандай кереметтерді ашқанына, аралдан аралға ауысқан халық легі туралы, теңіздегі көші-қон процестерінің қызықты тұстарына мән береді. Бұрынғы көші-қон қозғалыстарының ішіндегі ерекшелік ретінде – қайықтың жасалуын, жетілдірілуін талдауға алады. Отарлаудың дамуына байланысты әйелдер мен ер адамдар экологиялық жағдай өзгерістеріне бейімделіп, қоғамның бірнеше ерекшеліктерімен бірге қалыптастасқанына көз жеткіздік. Аралдар орналасқан жерде архипелагтар құрылып, бір-бірінен 100 шақырымда теңіз саудасы мен мәдени айырбастар жүргізілгеніне куә болық. Алайда бірнеше мыңжылдықтар бойы Пацифия халқының басқа аймақтармен тұрақты байланыстары болмауы да сіздердің назарларыңызда болуы керек.

Жалпы, темір металлургиясының келуі Афроеуразия халықтарының тарихындағы басты бетбұрыстық оқиға болды. Алғашқы мыңжылдықтың бес ірі оқиғасы өткен кезеңдердегі адам қызметінің және ұйымының деңгейі айтарлықтай күшейе түсетіндігін білдірді.

Біріншіден, әлем халқының саны артып, шамамен 137 млн. және 200 мың жыл бұрынғы 7 000-ға қарағанда, шамамен 12 миллионға жуық болды. Халықтың көбеюі, оның көп бөлігі Америкаға қарағанда Афроеуразияда шоғырлануы, күрделі әлеуметтік ұйымдастыру мен алмасу жүйесінің болғанының басты дәлелі.

Екіншіден, класс иерархиясы, мамандану, мемлекеттік ұйым, дін және ерлер мен әйелдердің әлеуметтік қарым-қатынастары, бұлардың бәрі әрдайым тәжірибе жинақтаған қалаларда көбейіп, кеңейе берді. 1200 жылы, әлемде 50 мыңнан астам тұрғыны бар қала болған жоқ, Рим және Лоян қаласында (Қытай) алғаш рет екі ранг пайда болды.

Үшіншіден, қалалар көбейгендіктен, алмасу бағыттары да болды. Бірнеше өңірлерде қалалар өндіріс, шеберлік, оқу және қаржының жандану орталықтарына айналды. Олар бір-біріне және өздерінің ауылдық жерлеріне тәжірибелік алмасулар жіберді. Сонымен қатар саудагерлер экзотикалық тауарлармен сауда жасау және технологиялық дағдылар мен шығармашылық идеяларды алмастыру арқылы бір-бірі арқылы мыңдаған қалаларды байланыстырды.

Төртіншіден, әлемдегі қалалық мемлекеттер, орталықтандырылған монархиялар және көпұлтты империялардың саны көбейіп, кейбір империялар өте үлкен болды. Ауыл шаруашылығындағы молшылықты басқаратын көшбасшылар сарбаздар, қару-жарақтар және коммуникациялық жүйелерге бағынышты болды. Бірінші мыңжылдықтағы көптеген жаңалықтар, соның ішінде жаппай өндірілген темір құралы мен қару-жарақтар, өз кезегінде жол желілерін жақсартты және командалық жүйенің қатаң ұйымдастырылған тізбектері билеушілерге үлкен империялар құруға көмектесті. Империялардың анықтамасы бойынша әртүрлі тілдердегі халықтардың әдет-ғұрыптары, әлеуметтік класстары, саяси мүдделері болды.

Бесіншіден, империяның құрылысы, урбанизация және тығыз алмасу желілері барлық мәдени және әлеуметтік шегаралардан ерлер мен әйелдерге арналған жаңа діндердің пайда болуына ықпал етті. Екінші мыңжылдықтың екінші жартысынан бастап монархтар, діни топтар мен саудагерлер белгілі бір наным жүйелерін кеңінен таратуға кірісті. Индуизмнің прекурсоры Брахманизм Оңтүстік Азияда кеңінен дамыды. Зороастризм Персия императорларын жігерлендірумен Оңтүстік-Шығыс Азияда пайда әкелді. Қытайда ақсүйектік жер иеленушісі конфуцианистік этиканы таратуда б.д. 500 кейін, алдымен буддизм, содан кейін христиандық шын мәнінде әмбебап діндер, олардың тіліне, мәдениетіне, сыныптарына немесе саяси лайықтығына қарамай, адамдарға жүгінді. Бұл екі жүйе ерлер мен әйелдерге барынша күрделі аймақаралық алмасу кезеңінде жақсы қызмет көрсетті. Өйткені ғибадат пен моральдің жалпыға ортақ стандарттары бейтаныс адамдар арасындағы ынтымақтастық қарым-қатынасқа және сенімге ықпал етті. Мезоамерикада да, Оңтүстік Америкада да әртүрлі этникалық тұлғалар ерекше құдайлармен бөлісті.

Сұрақтар

1. Неге Австралиядағы қоғамдастықтар ауылшаруашылығымен емес терімшілдік және аңшылықпен айналысуды жалғастырған?
2. Австралия халықтарының дамуына қандай факторлар әсер еткен?
3. Австралияның даму жолының Афроеуразия мен Мезоамерикадан қандай айырмашылығы болды?